

Aansprakelijkheid jegens toekomstige generaties?

Is het mogelijk dat hetgeen wij thans doen en laten een onrechtmatige daad oplevert jegens hen die over drie honderd jaar worden geboren? Is het storten van giftig afval in zee onrechtmatig, als het is opgeslagen in vaten die niet eerder dan na honderden jaren door roestvorming zullen gaan lekken? Is hier sprake van een (dreigende) inbreuk op een recht? Hebben de toekomstige generaties aanspraken die wij moeten honoreren?

Ieder het zijne toedelen, zo luidt het derde gebod van het recht (*suum cuique tribuere*).¹ Eerlijk delen . . . zeker, maar met wie? Wie zijn onze deelgenoten? In de loop der geschiedenis is de kring — schoksgewijs — steeds wijder geworden. In de Universele Verklaring van de rechten van de mens (1948) is sprake van 'the equal rights of all members of the human family'. Behoren daartoe ook de toekomstige generaties? Zijn rechtsbetrekkingen slechts mogelijk tussen tijdgenoten, of kunnen zij ook bestaan tussen generaties die worden gescheiden door een kloof van eeuwen? Als het laatste het geval is, dan kan het recht blijkbaar ook een diachrone dimensie verkrijgen: eerlijk delen tussen heden en toekomst. Mogen zij die over drie honderd jaar worden geboren wat anders van ons verwachten dan dat wij ons op het standpunt stellen: wie dan leeft, die dan zorgt?

Een sprong in de toekomst vergt een aanloop. Enkele schreden terug in de geschiedenis van het recht.

Themis, Nemesis

'Toen ik Troje verliet, zeilde ik vóór de wind naar Ismaros, het eiland van de Kikoniërs. Ik verwoestte hun stad en doodde hen zelf. De vrouwen en veel rijkdommen maakten we buit en eerlijk verdeelden wij alles, zodat ieder kreeg wat hem toekwam'.²

Ieder het zijne. De buit wordt eerlijk verdeeld tussen Odysseus en zijn metgezellen. De vraag of dit wel rechtvaardig is jegens de Kikoniërs en hun vrouwen rijst niet, dat waren geen Grieken.

Toch is hier sprake van een grote sprong voorwaarts in de geschiedenis van het recht. Odysseus verhaalt immers ook van de levenswijze der Cyclopen, subhumane wezens zonder wet of recht (*athemistoi*). 'Vandaar voeren wij verder met droefheid in het hart, totdat wij het land bereikten van de Cyclopen, een overmoedig volk dat geen wetten kent, niet plant of ploegt, maar op de gunst der goden vertrouwt. Zonder zaaien, zonder ploegen groeit daar alles, tarwe en gerst en diktrossige wingerd en het gedijt door de regen van Zeus. Zij kennen geen raadsvergadering en geen wetten, maar in gewelfde grotten wonen zij op de toppen van hoge bergen: ieder spreekt recht over zijn kinderen en

1. Digesten 1, 1, 10.

2. Odyssee, 9, 39-42, vertaling M.A. Schwartz.

vrouwen en zij storen zich niet aan elkander'.³ De beschrijving der Cyclopen levert het negatief voor een afbeelding van een rechtsgemeenschap. Een gemeenschap van mensen die op elkaar zijn aangewezen om tezamen de aarde te bewerken en de zo gewonnen, schaarse vruchten te delen. Iedere rechtsgemeenschap staat sedertdien onder de bescherming van zowel Themis als Nemesis; Themis, zij die de mannen vergadert, de hoedster van het sociaal contract, en Nemesis, die ieder het zijne geeft.⁴

De kring wordt wijder

Familie, polis, kosmopolis. Themis smeedt haar banden om een steeds ruimere kring van personen. Het begin wordt gevormd door 'a condition of society in which all the relations of Persons are summed up in the relations of Family' (Maine).⁵

Het recht van de familie valt goeddeels samen met de vrijwel absolute macht van het hoofd van de familie, de *patria potestas*. Het feit dat Laios opdracht gaf zijn pasgeboren zoon te doden, verwekt geen afschuw, dat berustte op het *ius vitae ac necis* van de pater familias. Dat Oedipus zijn vader Laios doodde vormde echter een onzoenbaar misdrijf, ook al geschiedde dit onder omstandigheden die naar huidige opvattingen een schulduitsluitingsgrond zouden opleveren (noodweerexces).

De eerste revolutie wordt weerspiegeld door het conflict tussen Antigone en Kreon over het begraven van Polyneikes, broer van Antigone en vijand van Thebe. Wat is sterker de band van het bloed of de plicht jegens de polis? De polis wint. Voortaan wordt de kern van het recht gevormd door het *ius civile*, het recht waaraan slechts de burgers van een bepaalde staat deel hebben. Zo is de *reivindicatio*, als eigendomsvordering uit het Romeinse *ius civile*, voorbehouden aan de *cives Romani*, zij die konden zeggen '*rem meam esse ex iure Quiritium*'.⁶

De beslissende stap op weg naar de 'human family' van de Universele verklaringen van de Verenigde Naties als het ruimste kader voor een rechtsgemeenschap, is gezet door de Stoa. Een van haar beroemdste vertegenwoordigers, Marcus Aurelius Antoninus, schrijft in de tweede eeuw van onze jaartelling: 'als Antoninus ben ik burger van Rome, als mens burger van de wereld'.⁷ En elders: de band tussen de mensen berust niet op het bloed, maar op de rede.⁸ De Stoïsche conceptie van een Kosmopolis, een rechtsgemeenschap die de gehele mensheid omvat, klinkt door in het Romeinse recht. Naast het *ius civile* is er het *ius gentium*, namelijk datgene, wat de natuurlijke rede aan alle mensen voorschrijft (*quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit*).⁹

Kosmopolis, de gehele wereld één rechtsgemeenschap waarin alle leden van de 'human family' gelijke rechten genieten. Waar de idealen zo hoog worden gegrepen dreigt de bodem weg te zakken. Het kan geen kwaad te luisteren naar de rechtsopvatting van een man die met beide benen stevig op de grond stond.

3. Odyssee, 9, 105-115, vertaling M.A. Schwartz.

4. Nemesis, verwant met *nemein*, 'toedelen'.

5. Ancient Law, ch V.

6. J.C. van Oven, Leerboek van Romeinsch privaatrecht, p. 59.

7. Gesprekken met zichzelf, VI, 44.

8. XII, 26.

9. Digesten 1, 1, 9.

De belangrijkste rivaal van de Stoa is de rechtsleer van Epicurus. De bouwstenen worden gevormd door de begrippen 'contract' en 'voordeel' (respectievelijk *symbolon* en *sympheeron*). Recht berust op het voordeel dat verbonden is aan een contract om elkaar geen schade te berokkenen.¹⁰ En vandaar een belangrijke gevolgtrekking: voor wezens die geen contracten konden sluiten om elkaar niet te schaden was er geen recht of onrecht. Zo ook met betrekking tot de volkeren die niet in staat waren verdragen te sluiten om elkaar niet te schaden.¹¹

Het valt niet moeilijk, in te zien dat in een dergelijke rechtsopvatting geen sprake kan zijn van rechtsbetrekkingen met hen die over enkele eeuwen geboren zullen worden. Zij behoren immers tot degenen die niet in staat zijn een contract met ons te sluiten. En bovendien: wat hebben de toekomstige generaties ons te bieden, in ruil voor onze bereidheid te hun belangen te ontzien? De onoverbrugbare kloof tussen de generaties houdt verband met Epicurus' opvatting over de dood: geen probleem. Als wij er zijn, is de dood er niet, en als de dood er is zijn wij er niet.¹² Pluk de dag en vertrouw zo weinig mogelijk op morgen.¹³

Waarom zouden wij handelingen achterwege laten die ons thans voordeel opleveren, en waarvan zeker is dat hun schadelijke gevolgen pas intreden op een moment dat wij al lang niet meer bestaan? David Hume, een 18e-eeuwse geestverwant van Epicurus scherpt ons dit probleem nog eens in. 'What theory of morals can ever serve any useful purpose, unless it can show that all the duties it recommends are also the true interest of each individual?'¹⁴ Als de moraal slechts voorschriften zou kunnen bevatten waarvan kan worden aangetoond dat zij het belang dienen van ieder die ze naleeft, dan kan van plichten jegens toekomstige generaties geen sprake zijn. Wat is mijn 'true interest' in het wel en wee van hen die over drie honderd jaar worden geboren?

Maar het uitgangspunt van Hume is onjuist. Er bestaat weliswaar een hecht verbond tussen moraal en belang, maar daarbij gaat het om het belang van de ander en niet om het eigen belang. En dat wordt niet anders als we in aanmerking nemen dat veel van dit door moraal (en recht) geveerde altruïsme geschiedt op basis van wederkerigheid. De moraal (en het recht) blijven van kracht ook in situaties waarin voor wederkerigheid geen plaats is. 'Gij zult niet stelen' geldt ook voor hem die bij naleving van deze norm door anderen geen belang hebben omdat er bij hem toch niets te halen valt. Dat de toekomstige generaties niets voor ons kunnen doen, is geen reden om aan te nemen dat er dus geen morele plicht kan bestaan om iets voor hen te doen of te laten.

Res publica

Rechtsbetrekkingen met toekomstige generaties; hoe moeten we ons die voorstellen?

De beroemdste beschrijving stamt uit 1790 en is te vinden in Edmund Burke's *Reflections on the revolution in France*:

10. Kyriai doxai 31.

11. Kyriai doxai 32.

12. Brief aan Menoikeus.

13. Carpe diem quam minimum credula postero. Horatius, Oden I, 11.

14. Enquiry concerning the Principles of Morals, IX, 11.

'Society is indeed a contract (. . .) a partnership between those who are living, those who are dead, and those who are to be born (. . .)'.¹⁵ But one of the first and most leading principles on which the commonwealth and the laws are consecrated, is lest the temporary possessors and life renters in it, unmindful of what they have received from their ancestors, or of what is their due to their posterity, should act as if they were the entire masters'.¹⁶

Fraaie, bevlogen woorden, maar zijn zij bestand tegen het ontleedmes? Beurtelings wordt het verband tussen de generaties omschreven als 'contract', 'partnership' en 'commonwealth', drie termen die juridische associaties oproepen, maar die zeker niet als synoniemen kunnen worden aangemerkt. Contract is hier de minst verhelderende metafoor. Een contract wordt gesloten door twee partijen die daarin voordeel zien. De toestemming van beide partijen is vereist. De toekomstige generaties zijn daartoe niet in staat en bovendien hebben zij de huidige generatie niets te bieden. Kortom, de overeenkomst is als rechtsinstrument uitsluitend bestemd voor tijdgenoten.

A partnership between those who are living and those who are to be born. Partnership, is dat een gelukkig beeld? Niet als daaronder wordt verstaan, de bewust gekozen samenwerking om te zamen winst te behalen, wel voorzover in het begrip partnership ligt besloten dat de huidige generatie en de toekomstige 'deelgenoten' zijn. Door het gebod de ander niet te schaden (*alterum non laedere*) wordt als vanzelfsprekend vóórondersteld dat de ander eender is, dat het gaat om mijn *alter ego*. Een rechtsplicht om geen schade te berokkenen aan hen die over drie honderd jaar worden geboren berust op de onuitgesproken premisse dat zij tot de onzen gerekend moeten worden. In zoverre zijn wij en zij partners.

De verwijzing naar 'the commonwealth' is stellig de associatie die het meeste licht werpt op de aard van de rechtsplichten jegens toekomstige generaties. Commonwealth, *Res publica*, algemeen belang, drie termen die wat hun betekenis betreft om dezelfde spil wentelen. De *res publica* is zowel de 'gemene zaak', het belang dat aan allen gemeen is, als de gemeenschap van allen die belangen gemeen hebben.¹⁷ Allen? Ook de toekomstige generaties? Schending van de belangen van hen die over drie honderd jaar geboren worden is slechts een onrechtmatige daad als hun belangen kunnen worden gerekend tot het algemeen belang dat thans reeds aanspraak kan maken op bescherming. Hiervoor is echter vereist dat de *res publica* zich uitstrekt tot de toekomst.

Het eeuwige vuur

Het contract is zeker niet de enige rechtsfiguur die banden smeedt tussen personen. De familie is een rechtsinstituut, veel ouder dan het contract, dat gekenmerkt wordt door enerzijds de omstandigheid dat de daardoor geschapen rechtsbetrekkingen niet afhankelijk zijn van de toestemming van de betrokkenen en anderzijds zijn diachrone structuur: de betekenis van de familie als rechtsinstituut is gelegen in haar continuïteit, zij blijft voortbestaan, ondanks de wisseling van haar leden.

15. P. 194 e.v.

16. P. 193.

17. Vgl. Cicero. *De re publica*, I, XXV: 'Est igitur res publica res populi (. . .) coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus'.

Dit continuïteitsaspect van de familie is op indringende wijze beschreven in een boek dat een beter lot verdient dan te worden gereduceerd tot die ene zin is blijven hangen: 'From status to contract'. Henry Maine hamerde in zijn *Ancient Law* steeds op dit aambeeld:

'But Ancient Law, it must again be repeated, knows next to nothing of Individuals. It is concerned not with Individuals, but with Families (. . .) The Life of each citizen is not regarded as limited by birth and death; it is but a continuation of the existence of his forfathers, and it will be prolonged in the existence of his decendants (. . .)¹⁸ Primitive law considers the entities with which it deals i.e. the patriarchal or family groups as perpetual and inextinguishable.'¹⁹

Later, wanneer de familie is afgelost door de polis, de *res publica*, de staat als het kader waarbinnen Themis haar banden smeedt, blijft de verzekering van continuïteit, verzinnebeeld door het eeuwige vuur²⁰, het belangrijkste doel. 'Zo sprak hij en met eigen handen droeg hij de priesterbanden en het beeld van de machtige Vesta en het eeuwige vuur uit de heilige tempel'.²¹ Het vuur waarover hier wordt gesproken werd vervolgens, nadat het door Aeneas was overgebracht naar Italië, onderhouden in de tempel van Vesta. Koning Numa benoemde hiertoe een college van Vestaalse maagden en legde zo de grondslag voor het duurzame voortbestaan van de Romeinse staat (*diuturnitas rei publicae*).²²

Vesta nova

Incipit Vesta nova. In een van zijn mooiste Antieke verhalen beschrijft Louis Couperus De Dood van Vesta. 'En in de diepe bronzen schaal, vol asch, was het Heilige Vuur gedoofd'. Maar Vesta leeft. De godin van huis en haard is in ere hersteld. De Vestaalse maagden van thans zijn de ecologen, zij die de wetenschap van de *oikos*, het huis beoefenen. De aarde, het huis van de mensheid, kreunt onder het gewicht en de levensstijl van haar bewoners. Het sleutelbegrip van de ecologie is 'sustainability' (duurzaamheid), de opvolger van de *diuturnitas rei publicae*.

'A sustainable society will respect the limits of the planet earth. The earth is finite in three aspects: it has a limited capacity to produce renewable resources such as timber, food and water, it has a limited amount of non-renewable resources such as fossil fuels minerals, and thirdly it has a limited capacity for providing its free services for the maintenance of the life-systems such as its pollution absorption capacity'.²³

Bewoon de aarde zo, dat zij duurzaam geschikt blijft als woning voor de toekomstige ge-

18. *Ancient Law*, ch VIII.

19. *Ancient Law*, ch V.

20. Vgl. ook 'Fustel de Coulanges, *La cité antique*, ch III: 'La maison d'un Grec ou d'un Romain renfermait un autel; sur cet autel il devait y avoir toujours un peu de cendre et des charbons allumés (. . .) Le feu ne cessait de briller sur l'autel que lorsque la famille avait péri tout entière; foyer éteint, famille éteinte, étaient des expressions synonymes chez les anciens'.

21. *Aeneis* II 296-297, Vertaling M.A. Schwartz.

22. Cicero, *De re publica* II, XIV.

23. Ch. Birch and J.B. Cobb, *The Liberation of life*. Cambridge 1981, blz. 242.

neraties. Dit advies begint, aarzelend, weerklank te vinden in het recht. 'De zorg voor de bescherming en verbetering van het leefmilieu' is thans in de Grondwet verankerd (art. 21) en de Hoge Raad heeft inmiddels 'het belang van de niet verdere aantasting van het milieu' gerekend tot de belangen die door art. 1401 BW worden beschermd.²⁴ Het aspect van de duurzaamheid (sustainability) wordt aangescherpt in de 'proposed legal principles' geformuleerd door de World Commission on Environment and Development (WCED).

'States shall conserve and use the environment and natural resources for the benefit of present and future generations (. . .) and shall observe the principle of optimum sustainable yield in the use of living natural resources'.²⁵

The optimum sustainable yield. De maximale opbrengst die duurzaam is. Hoeveel vissen kunnen wij vangen zonder dat dit de vangstmogelijkheden van toekomstige generaties vermindert? Hoeveel gif kan in zee worden gestort zonder dat de visstand gevaar loopt? Hier wordt een beroep gedaan op de deugden van de koopman. Begraaf de talenten niet in de aarde. Maak het kapitaal rentedragend, maar tast het niet aan. Vruchtgebruik, het recht om de vruchten te trekken, 'mits zorgende dat de zaak zelve in stand blijve' (*salva rerum substantia*)²⁶ is een beter richtsnoer dan eigendom, opgevat als het recht om over de zaak 'op de volstrektste wijze te beschikken' (*ius utendi et abutendi*).²⁷

Het ecologisch begrip 'sustainability' bevat ook het antwoord op de vraag wanneer rechterlijk ingrijpen, ter bescherming van de belangen van toekomstige generaties, gerechtvaardigd is: steeds dan, als het gaat om gedragingen die een ernstige bedreiging vormen voor de duurzaamheid van het leefmilieu. Dat de schade eerst na zeer vele jaren zal intreden, doet niet ter zake. 'Het zal mijn tijd wel duren' mag in het rechterlijk oordeel geen overweging vormen.

Op dit punt is er een belangrijk verschil met het milieu-aansprakelijkheidsrecht toegepast met betrekking tot de belangen van tijdgenoten.

Vermeulen dempt de Mastwijker plas met stadsvuil. Daardoor worden grote aantallen vogels aangetrokken die zich ook tegoed doen aan het fruit dat Lekkerkerker kweekt in een nabijgelegen boomgaard. Een lonende exploitatie van de boomgaard wordt hierdoor onmogelijk.

De duurzaamheid van het leefmilieu staat hier niet op het spel. Dat de gedragingen van Vermeulen een onrechtmatige daad opleveren, komt doordat, naar het oordeel van de rechter, hierin een inbreuk op het eigendomsrecht van Lekkerkerker is gelegen.²⁸ Is zo'n strikt individuele benadering ook mogelijk, en gewenst, ten aanzien van de belangen van toekomstige generaties?

24. HR 27 juni 1986, NJ 1987, 743; Ars Aequi 1986, 638.

25. Our common future, the world commission on environment and development, Oxford 1987, blz. 348.

26. Art. 803 BW, Digesten 7, 1, 1.

27. Art. 625 BW, zie over de definitie '*ius utendi et abutendi*' R. Feenstra, RM Themis 1976, p. 251. Hij wijst erop dat '*abuti*' hier in de eerste plaats betekent 'verbruiken, opmaken' en niet zozeer 'misbruiken'.

28. HR 10 maart 1972, NJ 1972, 278.

Vormt het opslaan van giftig afval in vaten die pas over drie honderd jaar zullen gaan lekken een inbreuk op het individuele recht van ieder die dan leeft en daardoor schade lijdt? Hebben toekomstige mensen rechten die geldend gemaakt kunnen worden jegens ons? De vraag wordt bevestigend beantwoord door M.T. Hilhorst in zijn proefschrift 'Verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties?' Het door Hilhorst gehanteerde rechtsbegrip bevat, onder andere, de volgende elementen: 'een recht vatten we strikt individueel op. Het kan dus niet verbonden zijn aan een generatie, een soort of een onderneming' en voorts is het 'niet wezenlijk dat toekomstigen hun recht niet kunnen claimen omdat zij (nog) niet bestaan (. . .) er zijn anderen die hen kunnen vertegenwoordigen'.²⁹

Nu is het misschien nog wel *denkbaar* dat rechten worden verleend aan individuele personen die nog niet geboren zijn. Ten aanzien van het kind waarvan een vrouw zwanger is gebeurt dat bijvoorbeeld in Boek 1 art. 2 BW.

Met betrekking tot personen wier conceptie in een verder verschieft ligt zou hetzelfde kunnen worden aangenomen. Als het recht raad weet met toekomstige goederen — de tomatenoogst van 1998 kan zonder probleem in 1988 worden geleverd — moet voor toekomstige personen en hun rechten ook een plaats kunnen worden gevonden.

Dat het denkbaar is dat toekomstige mensen rechten hebben jegens de huidige generatie wil echter nog niet zeggen dat het ook aanbeveling verdient de zaken zo voor te stellen. We stuiten hier overigens niet op een vraag met diepe, rechtswijsgerige wortels, maar op een probleem van rechtstechniek. Niet alles wat door het recht beschermd wordt is reeds om die reden een recht. Jherings definitie 'Rechte sind rechtlich geschützte Interessen'³⁰ schiet door haar ruimheid tekort. Van een subjectief recht is sprake wanneer het gaat om 'een bijzondere door het recht iemand toegekende bevoegdheid, die hem verleend wordt om zijn belang te dienen' (Meijers).³¹ Bevoegdheid, geen plicht. Kenmerkend voor de eigendom van een boek is dat je het lezen mag, maar niet hoeft.

Aan de voorstelling dat door het verbod van het storten van giftig afval in zee, de individuele rechten van alle toekomstige mensen worden uitgeoefend, kleeft als bezwaar dat er zich onder hen ongetwijfeld personen bevinden die hun belangen graag anders behartigd hadden willen zien; mensen die niet van vis houden, die het geen zier kan schelen dat zij niet in zee kunnen zwemmen en die het hartgrondig betreuren dat hun voorouders de chemische industrie zo aan banden hebben gelegd dat de concurrentieslag met Japan werd verloren.

Dergelijke nadelen zijn niet verbonden aan de opvatting dat de belangen van toekomstige generaties een onderdeel vormen van het algemeen belang zoals dat door de huidige generatie als determinant van het recht wordt ervaren. Deze benadering verdient door haar eenvoud verre de voorkeur boven het verlenen van subjectieve rechten aan individuele leden van toekomstige generaties. De grondwettelijke norm 'bescherming en verbetering van het leefmilieu' behelst aldus een bij uitstek op de toekomst gericht algemeen belang: de duurzame geschiktheid van de aarde als woning voor de toekomstige generaties.

Hoe ver reikt de verplichting tot verbetering van het leefmilieu?

Eens was de mens geplaatst in de hof van Eden 'om die te bewerken en te bewaren'. Daar was de balsemhars en de steen chrysopraas. Maar die tijden zijn voorbij. De weg naar de hof van Eden is thans afgesneden door de Cherubs met het flikkerend zwaard

29. M.T. Hilhorst, *Verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties?* Kampen 1987, p. 189.

30. R. von Jhering, *Geist des Römischen Rechts*, 1871 III, II par. 6.

31. *Algemene Begrippen*, p. 86.

(Genesis 3, 24). Een maximale opbrengst die duurzaam kan worden gehandhaafd is een leidraad die niet naar het paradijs voert, maar wel naar pijnlijke keuzes die dagelijks zichtbaar worden in krantekoppen als, 'Naleven milieuwetten kost 60 000 banen.'

Wanneer de terugkeer van de zalm in de Rijn slechts gerealiseerd zou kunnen worden door iedere bedrijvigheid in de chemische industrie van de oeverstaten te staken, kan het gerechtvaardigd zijn om te concluderen: dan maar geen zalm in de Rijn.

Per slot van rekening

Is het mogelijk dat hetgeen wij thans doen en laten een onrechtmatige daad oplevert jegens hen die over drie honderd jaar worden geboren? Praktisch gesproken komt deze vraag er op neer of eisers ontvankelijk zijn wanneer zij een verbod vorderen van activiteiten waarvan de schadelijke gevolgen eerst zullen intreden op een moment dat de eisers al lang niet meer in leven zijn. Strandt een dergelijke vordering niet op het beginsel 'geen belang, geen actie'?

In het arrest de Nieuwe Meer³² heeft de Hoge Raad een begin gemaakt met de verlening van ontvankelijkheid ter zake van de bescherming van algemene belangen. Drie milieu-organisaties werden ontvankelijk geoordeeld in hun vordering van een bevel tot niet verdere aantasting van het milieu door het storten van baggerspecie in het natuurgebied de Nieuwe Meer. Zij waren niet gehouden aan te geven welk concreet eigen belang zij hadden en evenmin behoefden zij in te gaan op de vraag wier belangen er nu precies in het geding waren (de omwonenden, alle bezoekers van het gebied of ieder die het behoud van de natuur ter harte gaat?). Deze veralgemening van het belang vereist voor een vordering uit onrechtmatige daad dient zich mede uit te strekken tot de toekomst. De belangen van toekomstige generaties tellen mee.

Collectivering, niet alleen ten aanzien van de benadeelden, maar ook aan de kant van de veroorzakers. Iedere gebruiker van Finish-Foam (voor het föhn, watergolf en luchtgedroogd kapsel) wordt door de producent gewaarschuwd dat de spuitbus een chloorfluormethaan bevat dat schadelijk kan zijn voor het milieu door vermindering van ozon in de stratosfeer.

Dat is wel erg ver weg, en bovendien zou iedere individuele gebruiker, aangesproken uit onrechtmatige daad, kunnen betogen dat causaal (*sine qua non*) verband ontbreekt, aangezien, ook zonder zijn haarverstevigende activiteiten, de afbraak van de ozonlaag toch wel dóórgaat. Wat er zij van het morele en juridische gehalte van dit standpunt, het zal duidelijk zijn dat, wil er sprake zijn van een enigszins effectieve bescherming van de stratosfeer de gedaagden hogerop gezocht moeten worden: de gezamenlijke producenten van met drijfgas gevulde spuitbussen bijvoorbeeld.

Eeuwenlang heeft het aansprakelijkheidsrecht een vrijwel uitsluitend individuele signatuur gedragen. Een concrete eiser tegen een met name genoemde gedaagde. Lindenbaum tegen Cohen. Die rol zal het aansprakelijkheidsrecht zeker blijven vervullen, maar daarnaast zal het steeds vaker worden ingezet ter bescherming van algemene belangen die op collectieve schaal worden bedreigd. Het belang van de toekomstige generaties bij de duurzame bewoonbaarheid van de aarde behoort daar stellig toe.

De relativiteitseis en het vereiste van causaal verband vormen geen onoverkomelijke barrière. Het zijn drempels die zo hoog en zo laag zijn als de rechtspolitiek wil springen.

32. HR 27 juni 1986, NJ 1987, 743, Ars Aequi 1986, 638.

Voorshands lijkt de bereidheid te bestaan de belangen van toekomstige generaties te rekenen tot de belangen die door de normen van het milieurecht – zowel geschreven als ongeschreven – worden beschermd. En wie zou durven beweren dat een schade die pas over drie honderd jaar zal intreden ‘te ver verwijderd’ is om in redelijkheid aan de huidige generatie te kunnen worden toegerekend?

Het heilige vuur werd in het verhaal van Couperus gedoofd door de hebzucht van een Romeinse prinses. Minder literair, maar zeker zo waarschijnlijk is het scenario dat de vlam van Vesta uitgaat door een teveel aan CO₂ in de atmosfeer. Ter afwering van dit gevaar kan een geijkte bezweringsformule een bescheiden, maar onontbeerlijke rol spelen: art. 1401 BW.